

# Crkva Sv. Spasa na vrelu Cetine

Akademik IVO PETRICIOLI  
HR - 23000 Zadar, Kralja Zvonimira 10

*Autor iznosi pregled dosadašnje literature o crkvi Sv. Spasa na vrelu Cetine posebno se osvrćući na istaraživanje S. Gunjače od 1947. do 1953. god. koje je pridonijelo točnom datiranju i pravilnom određivanju stilske pripadnosti crkve. Ona pripada predromaničkoj arhitekturi druge polovine IX. st. a ističe se izuzetnom orginalnošću. Utjecaj karolinške arhitekture očituje se u tzv. Westwerku.*

<sup>1</sup> S. GUNJAČA, Rezultati arheološkog istraživanja u staroj Vrlici, *Slobodna Dalmacija*, br. 911 (1. I. 1948), 11.

<sup>2</sup> S. GUNJAČA, Radovi na crkvi i groblju svetog Spasa na Vrelu Cetine, *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 55 (1949), 88: "...no to mu (Marunu) nikako nije pošlo za rukom zbog raspirene vjerske intolerancije u Vrličkoj krajini, tako da je jedva izmakao životnoj opasnosti, kad je pristupio objektu s namjerom da izvede arheološka iskopavanja."

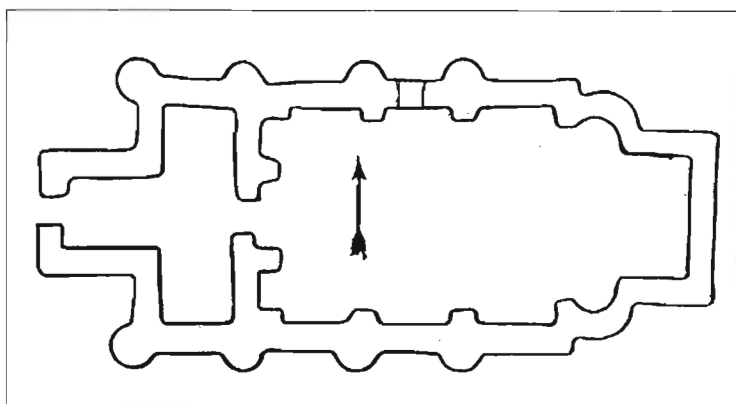
<sup>3</sup> A. FORTIS, *Viaggio in Dalmazia*, Tomo II, Venezia, 1774, 73; G. LOVRICH, *Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abbate A. Fortis*, Venezia, 1776. (Ta dva pisca crkvu samo spominju a opisuju stečke). V. LAGO, *Memorie sulla Dalmazia*, Vol. II, Venezia, 1870, 256 (Lago kaže da je crkva posvećena Sv. Spasitelju, ali da neki spominju Sv. Jeronima čija se godišnjica slavi na dan Uzašašća, ona je čudna, neobična oblika "baroknog stila", kakvog se ne susreće na drugim građevinama u Dalmaciji, sagrađena je vjerojatno između 1000. i 1400. god., a neki ju povezuju s templarima. Zbog tih osobina zaslužuje da ju posjeti osoba koja se razumije u umjetnost). G. ALAČEVIĆ, *Escursione a S. Salvatore a Verlica*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, Split, V (1881), 129-133; S. ZLATOVIĆ, Stara crkva i grobište u Vrelu Cetine, *Viestnik Hrv. arheološkog društva*, 1883, 102-107; L. MARUN, Starohrvatsko groblje sa crkvom Sv. Spasa u Cetini, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1 (1895) br. 3. i 4. i 2 (1896), br. 1.

<sup>4</sup> Lj. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930, 71 i sl. 24.

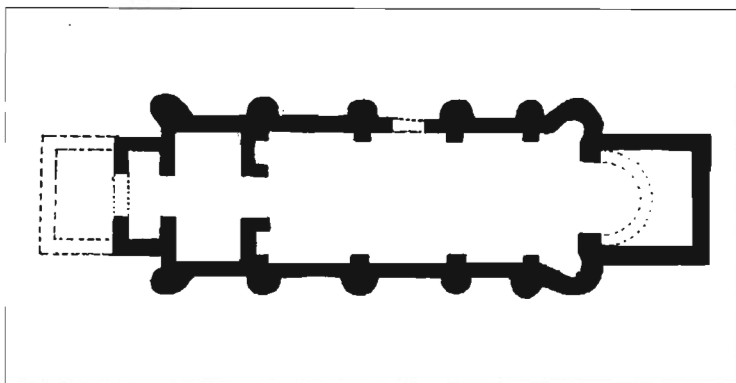
<sup>5</sup> Gunjača smatra da je ta dogradnja uslijedila u XIII.-XIV. st. Vjerojatnije je u XIV, jer su takve pregradnje povijesno dokumentirane u okolici Zadra. Rogovski opat Petar dodao je takve oltarne prostore romaničkim crkvama na Čokovcu 1369. i u Rogovu 1374. god. (V. I.

*"U sjevernom dijelu ravnog Cetinskog polja u selu Cetini između dvaju vrela istoimene rijeke dižu se kao sa pladnja ruševine crkve Sv. Spasa sa čudovišnim grobljem oko nje. Sure stijene i krezuba završna linija zidova govore o davnom zdanju koje vjekovima stoji bez krova. Silni stecci (monolitne nadgrobne ploče) upravo ih sedamstotinadvest i sedam na broju, bez onih uništenih ljudskom rukom, govore o nekadašnjem velikom naselju. Iz prvog pogleda ne znamo ništa više."*

Tako je Stipe Gunjača u novogodišnjem broju "Slobodne Dalmacije", 1948., god. predstavio crkvu i arheološki lokalitet Sv. Spasa.<sup>1</sup> U opširnom članku namijenjenom širem krugu čitatelja, on je tu iznio, ne krijući zadovoljstvo, prve rezultate svog istraživanja tijekom jeseni minule godine. Doista, imao je zašto i biti zadovoljan, jer se baš njemu pružila prilika da započne sustavno istraživanje u jednom, za Hrvate zabranjenom području. Potomci srpskih doseljenika iz XVII. st. svojatali su crkvu i nikako nisu dopuštali iskopavanja. Lujo Marun, koji je to pokušao, skoro je stradao.<sup>2</sup> Služeći tijekom II. svjetskog rata okupatoru, ti su bukači bili potkraj 1944. god. poraženi, pa je Gunjača bio omogućen slobodan pristup. U tom svom prvom izvješću on je spomenuo sve autore koji su se manje ili više bavili crkvom Sv. Spasa (Fortisa, Laga, Lovrića, Alačevića, Zlatovića i Maruna)<sup>3</sup> kritizirajući njihove tekstove i uklonio tada u znanosti uvriježeno mišljenje Ljube Karamana da je crkva kasnosrednjovjekovna.<sup>4</sup> Datirao ju je približno u X. stoljeće. Ustanovio je izvorni oblik oltarnog prostora trikonhalnog (trolisnog) tlocrta i utvrdio da je četvrtasta apsida, koja je Karamanu služila kao argument da crkvu kasno datira, naknadno prizidana, kad je izvorna središnja konha porušena.<sup>5</sup> Gunjača je argumentirao datiranje u X. st., oslanjajući se na ondašnje dosege analiza starohrvatskih arhitektonskih spomenika i na Karamanove postavke da su trobrodne crkve nastale u osvit romanike u XI. st., a da su one centralnog tlocrta starije. Svoju misao formulirao je ovako: "(crkva) vuče svoje osnove iz centralnog tipa građevina koje su karakteristične za IX. i X. vijek.



*Alačevićev tloris crkve Sv. Spasa (1881.)*



*Marunov tloris crkve Sv. Spasa (1895.)*

Bitna je jezgra ove građevine baš čvor ovih triju apsida koje sačinjavaju centralnu osnovu. Ona je u osnovi jednaka Sv. Krševanu u (!) Krku i Sv. Nikoli u (!) Ninu. Samo je kod ovih prednja prostorija kvadratična dok se kod Sv. Spasa razvija u dugi pravokutnik zbog kojeg prevladava longitudinalni bazilikalni tip crkve. Zato ova građevina sadrži u svome tlorisu očit prelaz iz slobodnih centralnih, ranih oblika našeg crkvenog graditeljstva u kanoničke oblike crkvene bazilikalne arhitekture. Kad slobodne oblike nalazimo u IX. i X. stoljeću, a uniformne trobrodne monumentalne bazilike sredinom XI. vijeka, onda ovoj prelaznoj formi crkve Sv. Spasa nema drugog vremenskog prostora doli X. stoljeća<sup>6</sup>. Gunjača nije sretno izabrao primjere za usporedbu: crkva Sv. Krševana kod Glavotoka na otoku Krku i crkva Sv. Nikole kraj Nina romaničke su građevine iz XII. st.<sup>7</sup> No ipak se tada približio pretpostavljenom vremenu izgradnje, što je u tom času značilo znatan napredak u proučavanju toga značajnog arhitektonskog spomenika.

U nastavku istraživanja 1948.<sup>8</sup>, pa 1952.<sup>9</sup> i 1953. god.<sup>10</sup> Gunjača je došao do vrijednih nalaza koji su pomogli datiranju i vrednovanju crkve. Otkrio je arhitrav oltarne ograde s natpisom župana Gastike karakterističnih paleografskih osobina (upotreba semiuncijale) što ga je navelo da vrijeme postanka crkve pomakne dalje u prošlost - u IX. st.<sup>11</sup>. Po svojim dimenzijama, naime, Gastikin arhitrav odgovara širini crkve Sv. Spasa, tako da se može s velikom sigurnošću pretpostaviti da je crkva sagrađena u IX. st.

Gunjača se pozabavio još jednom crkvom Sv. Spasa, baveći se ostacima tzv. "četvrte crkve" u Biskupiji kod Knina.<sup>12</sup> Smatrao je da i ta crkva ima oble kontrafore poput onih na crkvi Sv. Spasa, pa je radi usporedbe objavio tlocrt crkve Sv. Spasa zajedno s tlocrtima trobrodskih crkava u Biskupiji i Biogradu (za

PETRICIOLI, Graditeljska djelatnost rogovskog opata Petra Zadrana, Biogradski zbornik, Zadar, 1990, 381-396, a sačuvao se i ugovor kojim se zadarski graditelj Franul Stravilo obvezao 14. X. 1408. da će dograditi četvrtasto svetište manjoj crkvi na rtu Pašmana (C. FISKOVIĆ, Zadarski sredovječni majstori, Split, 1959, 151, bilj. 263).

<sup>6</sup> V. bilj. 1.

<sup>7</sup> I. PETRICIOLI, *Od Donata do Radovana*, Split, 1990, 80-81; M. JURKOVIĆ, *Uloga Zadra, Chunya i kneževa Frankopana u promociji romanike na otoku Krku, Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije*, Rijeka, 1993, 178-9.

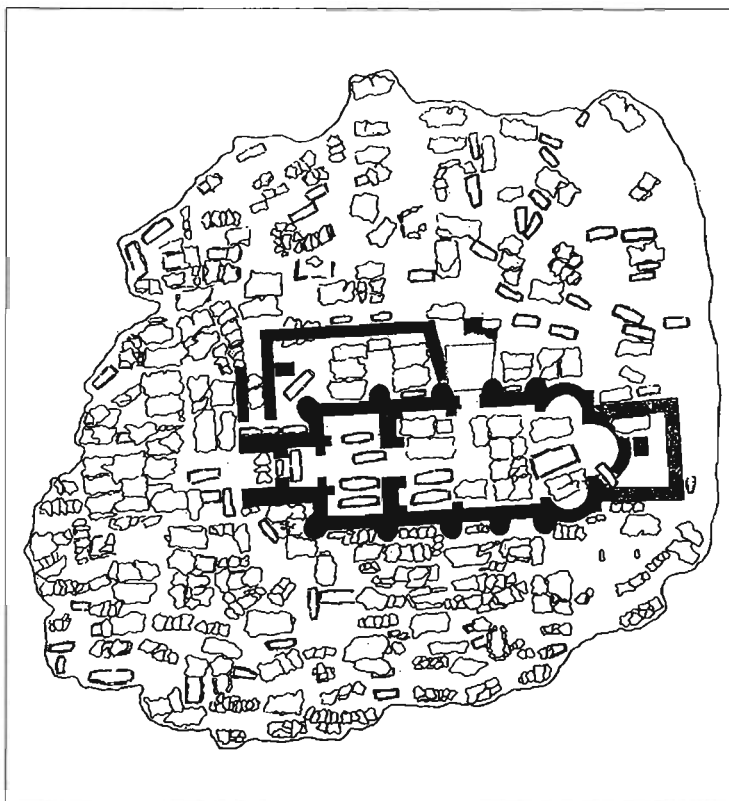
<sup>8</sup> V. bilj. 1.

<sup>9</sup> S. GUNJAČA, Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1952, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 4 (1955), 228.

<sup>10</sup> ISTI, Rad Muzeja... *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 5 (1956), 209.

<sup>11</sup> ISTI, *Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji*, Zagreb, 1958, str. 27.

<sup>12</sup> ISTI, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, ser. III, 2 (1952), 57-59.



**Tloris crkve Sv. Spasa**  
(S. Gunjača - T. Marasović, 1949.)

koje je, slijedeći Karamana, mislio da su iz XI. st.), a koje također imaju oble kontrafore.

T. Marasović, koji je sudjelovao u Gunjačinu istraživanju 1948. god. i snimio tlocrt crkve Sv. Spasa upozorio je, referirajući na XIX. Međunarodnom kongresu povjesničara umjetnosti u Parizu 1958. god. na karolinške osobine građevine: "narteks" s trijemom na katu, otvorenim prema oltaru, i zvonik srašten s pročeljem u osi građevine.<sup>13</sup>

V. Gvozdanović, koristeći noviju literaturu, također je istakao utjecaj karolinške arhitekture ne samo na crkvu Sv. Spasa nego i na druge na teritoriju rane hrvatske države, koji se očituje u zapadnom dijelu građevina u tzv. westwerku. Tako je ukazao da trobrodne troapsidalne crkve nisu građene tek u XI. st., kako je pisao Karaman nego i prije, te iznijevši neke primjere, ipak je slijedeći Karamana<sup>14</sup> datirao spomenute trobrodne crkve s oblim kontraforima u XI. st.

I. Nikolajević prva je usporedila tlocrt crkve Sv. Spasa sa starokršćanskim trikonhalnim crkvama u Dalmaciji: u Bilicama, u Pridrazi, u Sutivanu i u Tepljuhu, smatrajući da su te crkve mogle utjecati na graditelje crkve Sv. Spasa, po čemu bi ona bila primjer kontinuiteta uporabe određenih starokršćanskih oblika u arhitekturi ranoga srednjeg vijeka. Ona je uočila sličnost crkve Sv. Spasa s otkopanom crkvom na Lopuškoj glavici u Biskupiji, gdje je trikonhalno svetište nešto reducirano.<sup>15</sup>

T. Marasović je, svrstavajući naše predromaničke crkve u arhitektonske tipove, ispravno povezao te dvije crkve.<sup>16</sup>

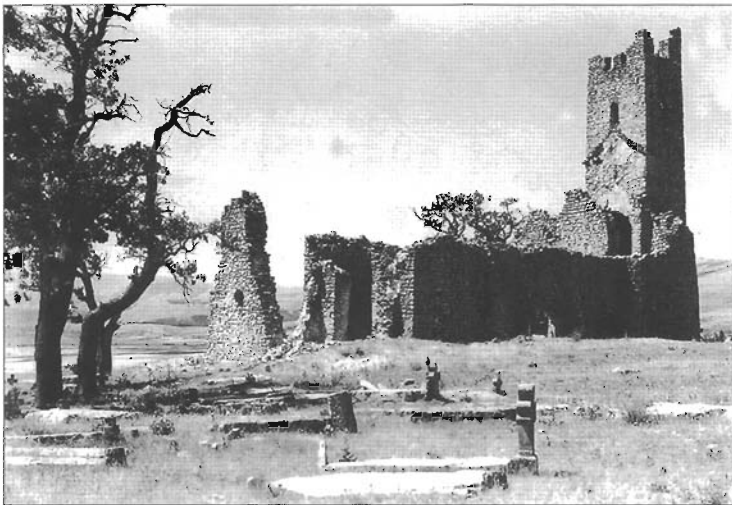
Ja sam referirajući na IX. kongresu arheologa Jugoslavije u Zadru, 1972. god., iznio mišljenje da crkve s oblim kontraforima treba još jače vezati uz crkvu Sv. Spasa i sve zajedno datirati u IX. st. U tu skupinu uvrstio sam, osim crkve Sv. Spasa, crkvu na

<sup>13</sup> T. MARASOVIĆ, Carolingian influence in the préromanesque architecture in Dalmatia, *Actes du XIXe Congrès International d'histoire de l'art*, Paris, 1958, 117.

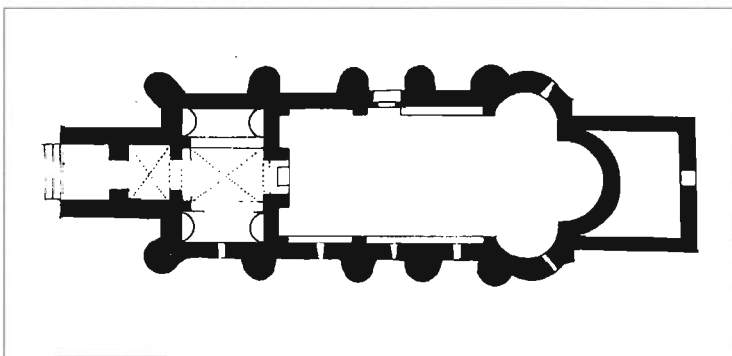
<sup>14</sup> V. GVOZDANOVIĆ, Two Early Croatian Royal Mausoles, *Peristil*, Zagreb, 18-19 (1975-76), 5; ISTI, *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike*, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978, 139-141.

<sup>15</sup> I. NIKOLAJEVIĆ Beleške o nekim problemima ranohrišćanske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd, X (1967), 114.

<sup>16</sup> T. MARASOVIĆ, *Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji*, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978, 57-61.



**Crkva Sv. Spasa prije konzervacije, pogled sa sjeveroistoka**



**Plan crkve Sv. Spasa  
(S. Sekulić - V. Gvozdanović, 1978.)**

Lopuškoj glavici u Biskupiji, trobrodnu crkvu na Stupovima u Biskupiji, tzv. katedralu u Biogradu, i uvjetno "četvrtu crkvu" u Biskupiji ako su joj kontrafori bili obli. Tomu u prilog govori i analiza skulpture crkvenog namještaja. Ukrasi oltarne ograde na Lopuškoj glavici identični su onima na ogradi crkve u Rižinicama s natpisom vojvode Trpimira (845.-846. god.), a ukrasi iz crkve Sv. Spasa onima s natpisima vojvode Branimira (879.-892. god.) u Šopotu i Ždrapnju. Ukrasi, pak, iz crkve na Stupovima jednaki su drugim ulomcima namještaja gdje se spominje u natpisima Branimirovo ime (Muć, Nin). To sam mišljenje uobličio i objavio 1980. god. *en homage* S. Gunjači<sup>17</sup>, a iste godine upotpunio u referatu održanom na znanstvenom skupu "Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka" u Sinju<sup>18</sup>. Tada sam upozorio na jedan ulomak zabata oltarne ograde s osobinama skulpture IX. st. za koji sam pretpostavio da bi mogao biti iz biogradske katedrale. Kad je F. Buškariol objavio Jelićevo izvješće o arheološkom istraživanju katedrale u Biogradu, ta se pretpostavka potvrdila.<sup>19</sup>

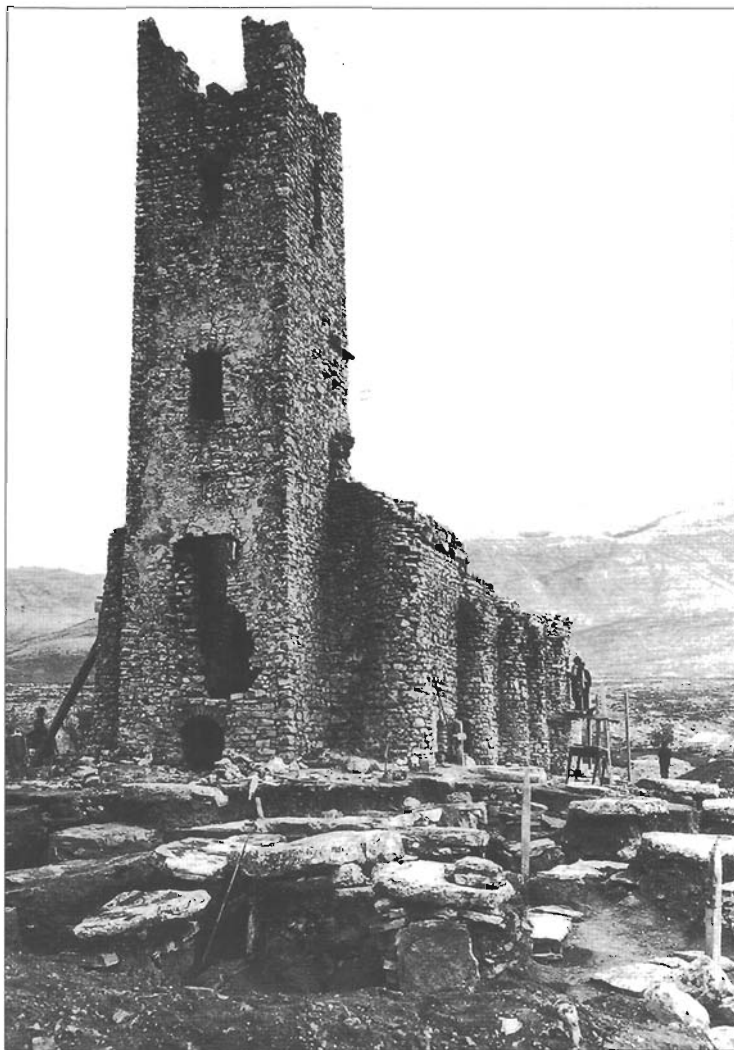
Radi se, dakle, o jednoj stilski povezanoj skupini arhitektonskih spomenika nastalih u kraćem vremenskom razdoblju, tijekom druge polovine IX. st. Originalnost, koja se očituje u oblim kontraforima i upotrebi svodova, govori u prilog tezi o postojanju određenog "projektnog ateljea" na teritoriju hrvatske države onog vremena.

Na spomenutom znanstvenom skupu u Sinju pojedini sudionici razvili su raspravu o tome, da li je zvonik crkve Sv. Spasa istovremen s crkvom ili je naknadno prizidan. Povod tome je bila činjenica da je na istočnom zidu zvonika ugrađen niz

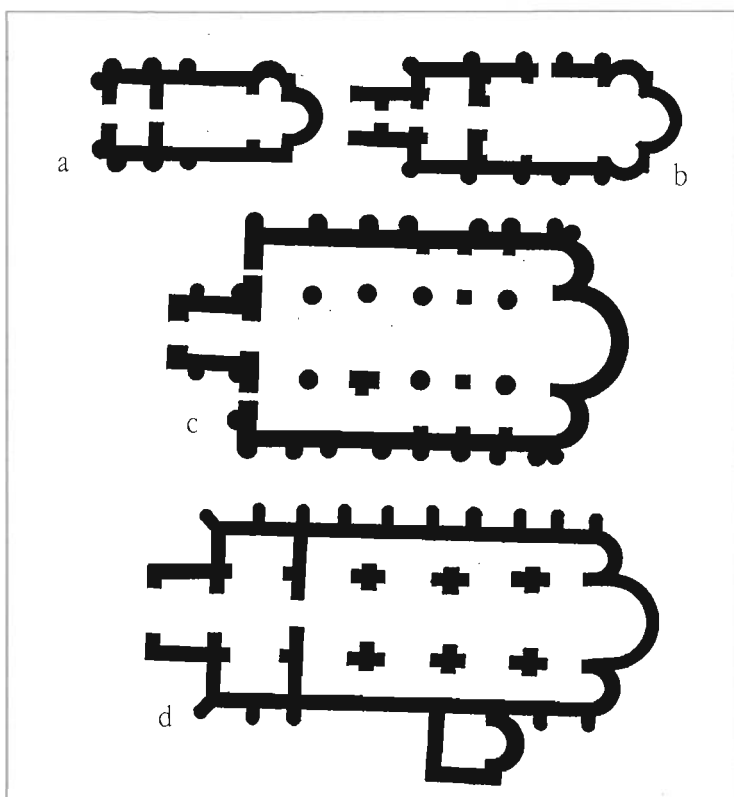
<sup>17</sup> I. PETRICIOLI, Oko datiranja umjetničkih spomenika ranoga srednjeg vijeka, *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980, 114-115.

<sup>18</sup> ISTI, Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima, *Izdanja Hrv. arheol. društva*, Split, 8 (1984), 221-226.

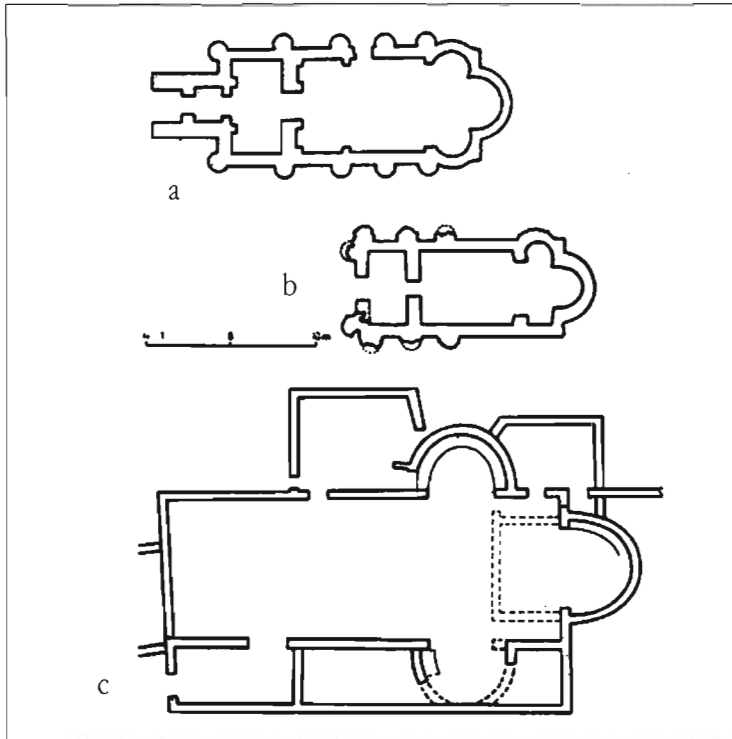
<sup>19</sup> F. BUŠKARIOL, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 27 (1988), 35; ISTI, O katedrali u Biogradu na moru, *Biogradski zbornik*, Zadar, 1990, 371.



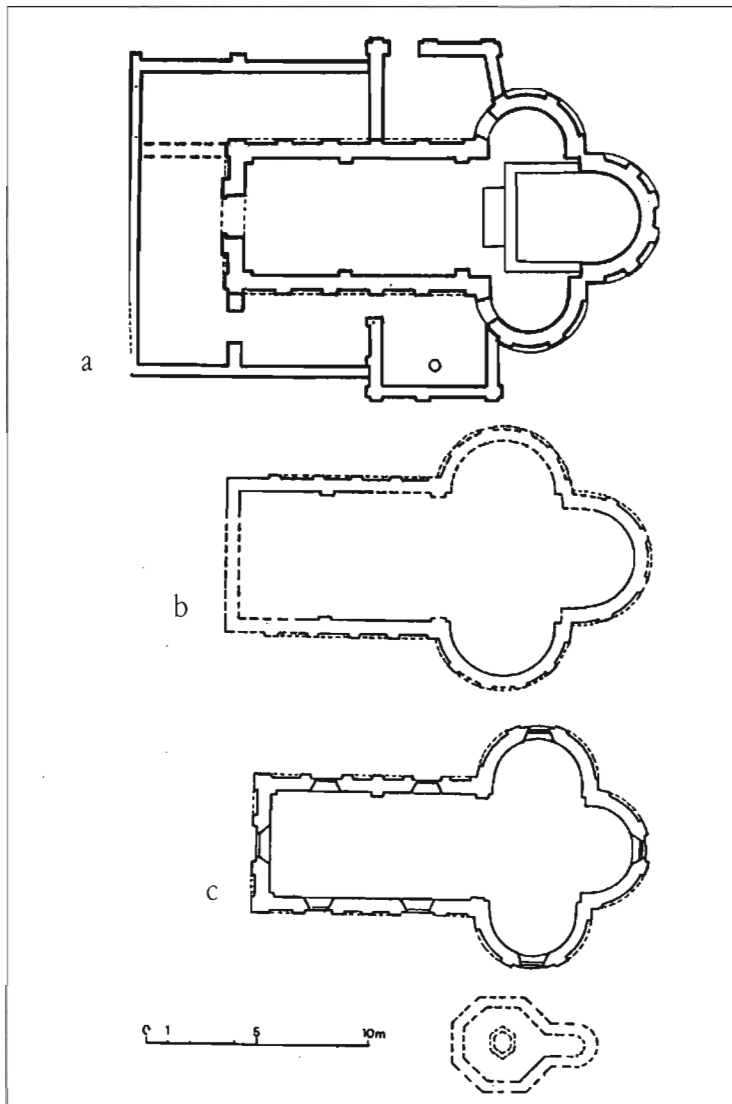
*Crkva Sv. Spasa tijekom konzervacije, pogled sa zapada*



*Crkve s oblim kontraforima:  
a. Lopuška glavica, b. Sv. Spas,  
c. Biograd, d. Stupovi  
(I. Petricoli, 1980.)*



*Starokršćanski trikonbos u usporedbi sa crkvama Sv. Spasa i crkvom na Lopuškoj glavici: a. Sv. Spas, b. Lopuška glavica, c. Tepljuh (Z. Gunjača, 1980.)*



*Starokršćanski trikonbosi: a. Bilice, b. Sutivan, c. Pridraga (Z. Gunjača, 1980.)*

kamenih ploča u obliku dvoslivnog krova. Izneseno je mišljenje da je zvonik prvotno bio sagrađen do te visine odnosno da je crkva prethodno imala zvonik u obliku preslice. Zlatko Gunjača je u prilogu, gdje je analizirao srodnost u zidanju u starokršćansko doba s ranosrednjovjekovnom zidarskom tehnikom u Dalmaciji, veći dio teksta posvetio upravo crkvi Sv. Spasa pobijajući navedeno mišljenje.<sup>20</sup> Ukazao je na tragove skele i na poravnanja zidova na određenim visinama koji se poklapaju na crkvi i na zvoniku. Onaj dvoslivni niz ploča on je protumačio kao okapnicu nad svodom crkve, što je uobičajena pojava u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu, a za primjere je iznio okapnice na zvoniku stolne crkve u Gradežu (Grado) i na tamburu crkve Sv. Donata u Zadru. Komentirajući mišljenje I. Nikolajević o utjecaju starokršćanskih trikonhosa na crkvu Sv. Spasa i crkvu na Lopuškoj glavici, Z. Gunjača je ispravno istakao bitnu razliku. Dok na starokršćanskim objektima samo središnja apsida (konha) služi kao prezbiterij, odjeljen pravokutnom ogradom od ostalih dviju, na spomenutim dvjema crkvama cijeli trikonhalni prostor je u funkciji prezbiterija, po svojoj površini znatno manji u odnosu na crkvenu lađu, drukčije nego što su odnosi u veličini i rasporedu prostora na starokršćanskim primjerima. Na crkvi Sv. Spasa i na drugoj o kojoj je riječ ističe se u tlocrtu samo središnja apsida (konha), veća od ostalih dviju, što su većim dijelom utopljene u zidnu masu (na Lopuškoj glavici jedna je sasvim reducirana).

Ž. Rapanić se osvrnuo na moje članke i na članak Z. Gunjače i iznio svoje mišljenje da su i crkva Sv. Spasa i ona na Lopuškoj glavici mogle biti starokršćanske, pa da su im naknadno dodani kontrafori i zvonik.<sup>21</sup> No, takvo mišljenje nema osnove. Prvo: ni na jednom ni na drugom objektu nije pronađen ni jedan ulomak kamenoga crkvenog namještaja s elementima starokršćanske dekoracije, drugo: karakter trikonhalnog oltarnog prostora razlikuje se od tipičnih starokršćanskih trikonhosa o čemu je već bilo riječi, a zvonik i kontrafori srasli su s ostalim zidovima. Z. Gunjača je istakao da su na Lopuškoj glavici pronađeni ostaci triju oltara što svjedoči o odvijanju kulta bitno različita od onog u doba gradnje spomenutih starokršćanskih objekata.

M. Jurković je prihvatio moje i Gunjačine postavke u radnji pod širim naslovom "Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu"<sup>22</sup>. Upozorio je da osi manjih bočnih apsida (konha) na crkvi Sv. Spasa nisu okomite na os glavne apsida, nego kose, što više govori o troapsidalnoj jednobrodnoj crkvi nego o trikonhosu u pravom smislu riječi.<sup>23</sup>

T. Marasović također se pozabavio westwerkom (zapadnim korpusom zgrade, odnosno "predbrodom", kako ga naziva) na hrvatskim predromaničkim crkvama i posebnu pozornost posvetio crkvi Sv. Spasa koja se od svih sačuvala u najvišoj visini zidova, tako da se može raspravljati o obliku westwerka.<sup>24</sup> U najnovijoj svojoj knjizi on prihvaća moje datiranje crkava s oblim kontraforima i povezivanje u skupinu, samo joj dodaje, doduše s rezervom, crkvu u Uzdojlu kod Knina koja nema oble kontrafore.<sup>25</sup>

Ne smijemo zaobići publikaciju objavljenu u doba kad se Cetina nalazila u tijeku Domovinskog rata u samozvanoj "Srpskoj

<sup>20</sup> Z. GUNJAČA, O pojavi elemenata kasnoantičke graditeljske tradicije na nekim ranosrednjovjekovnim sakralnim objektima, *Izdanja Hrv. arheol. društva*, Split, 8 (1984), 253-263.

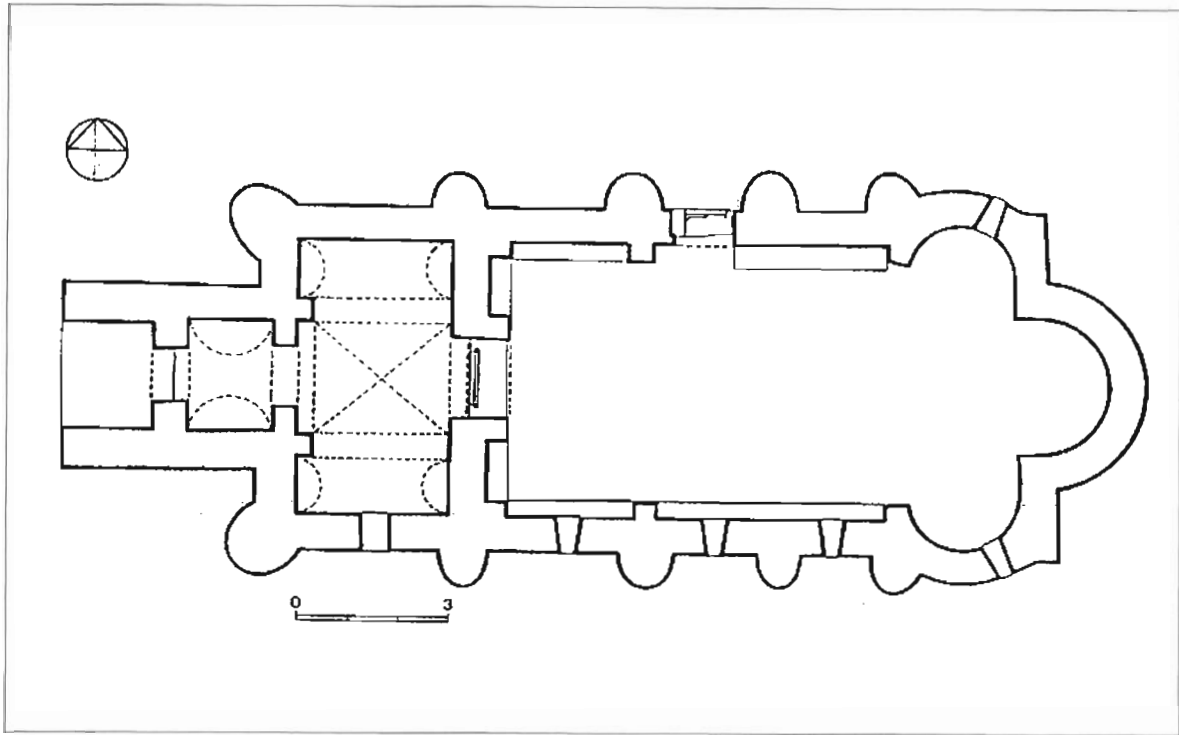
<sup>21</sup> Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987, 171.

<sup>22</sup> *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 26 (1986), 61-68.

<sup>23</sup> Tražeći analogije u istovremenoj arhitekturi izvan Hrvatske, Jurković (n. dj., 69) navodi crkvu S. Salvatore (Spas !) u Bresciji gdje "bočne apsida... nisu u osi začelnog zida, već malo ukoso ulaze u prostor crkve." No apsida o kojima je riječ su potkovastog tlocrta i nalaze se u osi crkve (F. VERCONE, *Od Teodorika do Karla Velikog*, Novi Sad, 1973, 204.)

<sup>24</sup> T. MARASOVIĆ, "Westwerk" u hrvatskoj predromani, sažetak predavanja, *Znanstveni skup "Starohrvatska spomenička baština"*, Zagreb, 6-8. X. 1992.; ISTI, Le "corps occidental" carolingien sur les églises préromanes paléocroates en Dalmatie, *Orbis romanus christianusque*, Paris, 1995, 227.

<sup>25</sup> ISTI, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994, 166. Crkva u Uzdojlu nikako ne spada u tu skupinu, jer su joj četvrtasti kontrafori dodani sredinom XV. st. Sagrađili su ih Ivan i Luka Hrelić, šibenski graditelji (I. HRG i J. KOLANOVIĆ, Nova grada o Jurju Dalmatincu, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, 17-18 (1975); N. JAKŠIĆ, O katedralama hrvatske i kninske biskupije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27 (14):1987-88, 128, bilj. 62.



republici Krajini<sup>26</sup>. Tu se u raznim tekstovima, pokupljenim iz beogradskih novina prije i poslije II. svjetskog rata, nastoji dokazati pripadnost Sv. Spasa srpskoj pravoslavnoj crkvi i dati vjerodostojnost legendi, bolje reći mitu, koji je nastao u XIX. st. i koji je objavio N. Milaš u poznatoj pseudopovijesnoj knjizi "Pravoslavna Dalmacija". Po toj izmišljotini crkvu je dao sagraditi "srpski, pravoslavni" kralj Bosne Tvrtko za svoje "srpske podanike" na Cetini.

Zahvaljujući takvom vjerovanju crkva je u ratu ostala pošteđena i nije uništena do temelja kao deseci katoličkih crkava (od kojih i neke vrijedne starohrvatske) na teritoriju koji je bio okupiran od krajišnika.

Crkvu su namjeravali rekonstruirati i to tako da odgovara obliku pravoslavne crkve, dakako s kupolom. Projekt je izradio Ilija Protić, dipl. ing. arh., i ne može mu se zaniijekati stručnost. Da bi konstruirao obveznu kupolu on se koristio podacima koje pruža sama crkva. Na bočnim zidovima s unutarnje strane nalaze se jedan nasuprot drugom dva polupilastra tvoreći dva nejednaka traveja: manji bliže ulazu i veći, kvadratnog tlocrta, prema prezbitteriju. Protić je namjeravao nad tim travejem sagraditi kupolu.<sup>27</sup> Naši su stručnjaci zaniijekali njezino izvorno postojanje s obzirom da kontrafori s vanjske strane teku u ujednačenu ritmu, a da je postojala kupola njihov raspored bi bio drukčiji.<sup>28</sup>

"Srpske republike Krajine" više nema, ponovno je kao i 1945. god. pristup crkvi Sv. Spasa slobodan, i pred novom generacijom istraživača stoji zadatak da se crkvi pride s maksimalnom stručnom odgovornošću. Od crkve je dosad objavljen samo tlocrt koji se često reproducira<sup>29</sup>, a dva puta s oznakom svodova u westwerku.<sup>30</sup> Nedostaju presjeci, nedostaju fotogrametrijski snimci koji bi dokumentirali postupnost gradnje, koju je uočio Z. Gunjača. Treba se usredotočiti na one probleme o kojima nije kazana zadnja riječ. Mislim na iskazane sumnje o gradnji zvonika i usudio bih

**Tloris crkve Sv. Spasa  
(M. Jurković, 1992.)**

<sup>26</sup> V. MIŠINA, *Sveti Spas u Cetini*, Beograd-Knin, 1994. U toj se knjizi bezočno kleveče S. GUNJAČA, koji je "ugrađivao" u crkvu starohrvatske ulomke (na str. 51 preuzet je tekst iz lista "Pravoslavlje", Beograd, 15. X. 1989). S. Gunjaču su napadali na sličan način i drugi beogradski novinari nakon njegove smrti (v. I. MLIVONČIĆ, Posmrtni šamari akademiku Gunjači, *Slobodna Dalmacija*, 10. IX. 1989, 18-19.).

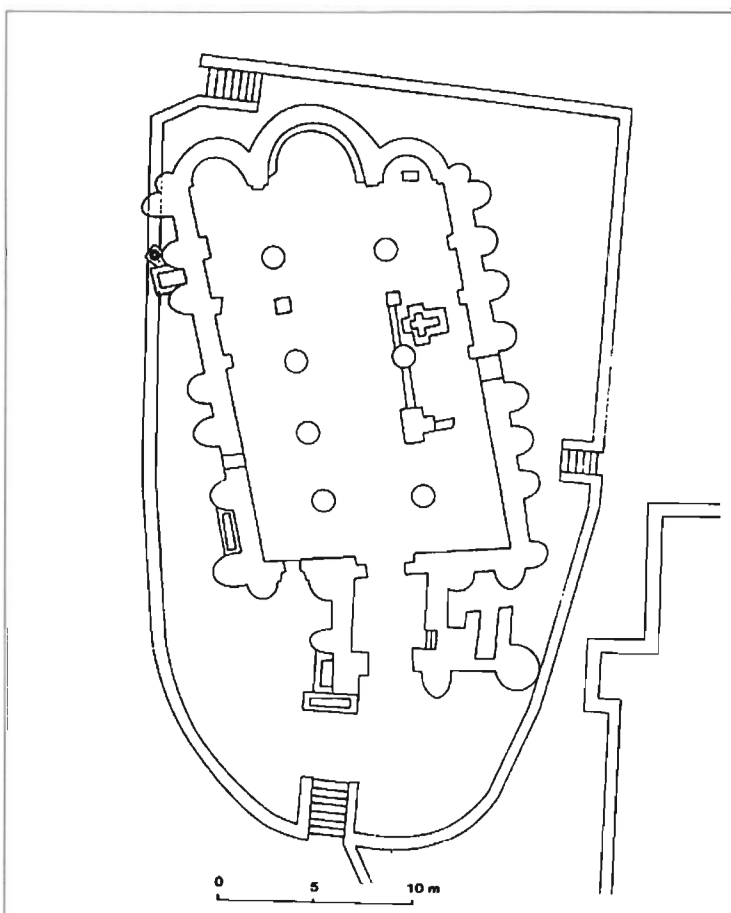
<sup>27</sup> V. MIŠINA, *n. dj.* 53-60.

<sup>28</sup> U takvoj zamisli rekonstrukcije izradena je maketa u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika.

<sup>29</sup> Prvi put u *Ljetopisu JAZU*, Zagreb, 55 (1949), (v. bilj. 2).

<sup>30</sup> S. SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Grafički prilog tipologiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978, T. II/5; M. JURKOVIĆ, *Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća, Od Nina do Knina*, Zagreb, 1992, 32, sl. 6, 89, Kat. 18.





**Točan tloris katedrale u Biogradu  
(L. Jelić - F. Buškariol, 1988.)**

se spomenuti i problem kupole. Na Marunovu tlocrtu postoji još jedan par polupilastara na bočnim zidovima, no nakon Gunjačina istraživanja tlocrt pokazuje da ih nema, a taj nepostojeći par isključio bi potpuno pomisao o kupoli. Iako vjerujem da je S. Gunjača ispravno postupio istražujući bočne zidove, predložio bih da se temelji ponovo istraže na mjestu gdje ih je Marun označio.

Nakon što se izvrši temeljito istraživanje crkve, precizno snimi svaki detalj, nakon što se crkva stručno konzervira, predstoji nam izdavanje iscrpne monografije, ono što S. Gunjača nije uspjelo, a za čim je težio. Crkva Sv. Spasa je, što s punom odgovornošću mogu tvrditi, najvredniji hrvatski spomenik iz vremena vladavine domaćih vladara i to iz ranijeg perioda, kad se crkva na teritoriju rane hrvatske države tek organizirala, naručitelj je dostojanstvenik hrvatskog imena, a njezine morfološke, stilske, konstruktivne i funkcionalne osobine govore o originalnom ostvarenju, koje u kontekstu sveukupne europske predromanike ima istaknuto mjesto.

U težnji da se sve to ostvari, pomoći će i ovaj broj Starohrvatske prosvjete.

Ivo Petricioli

THE CHURCH OF THE HOLY SAVIOUR AT THE SOURCE OF THE  
CETINA RIVER

Summary

*The Church of the Holy Saviour at the source of the Cetina River first drew the attention of V. Lago in 1870, who emphasized its unusual form. It was subsequently described by G. Alačević in 1881, while L. Marun offered a detailed description and published a photograph in 1895, however the local Serbian population refused to let him undertake further research. This was accomplished later by S. Gunjača, who investigated and conserved the church in several stages from 1947 to 1953, also performing excavation of the large mediaeval cemetery surrounding the church. The church has retained its original form. It contains a presbyterium with three apses, and a narthex with a balcony on the upper floor, which would correspond to the so-called "westwork" of Carolingian architecture, as well as a belfry on the facade. Rounded buttresses are arranged densely on the lateral walls.*

*Many authors have cited the scientific value of this unusual architectural form, particularly because of the Carolingian westwork preserved in it. S. Gunjača had already compared the Church of the Holy Saviour to two other three-aisled churches with rounded buttresses, only the plan of which had been preserved. Others noted the remains of a single naved church at Lopuška Glavica near Knin, which also had rounded buttresses. Similarities were noted to three conch early Christian churches in Dalmatia.*

*The author noted as far back as 1972 that the religious furnishings, remains of which had been found in churches with rounded buttresses, had common sculptural and stylistic characteristics corresponding to certain examples of religious structures on which the names of the Dux Trpimir and Dux Branimir can be distinguished, such that the entire complex of these churches can be dated with certainty to the second half of the 9th century. The use of buttresses makes it evident that the churches had arched roofs, whether single naved or three-aisled, an element because of which they can be cited as a very original form within the totality of European pre-Romanesque architecture. This architectural style can be considered as an important contribution by architects in the early mediaeval Croatian state.*